

ORTA ÇAĞ TARİH YAZICILIĞINDA MESKUKATIN KULLANIMI VE ÖNEMİ *

Use And Importance Of Mescucate In Medieval History Writing

Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Ağrı/TÜRKİYE.

Berna AKSOY

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı/TÜRKİYE.

ÖZET

Sikkelerin tamamını kapsayan meskukat ilmi çok eskiye dayanmaktadır. Meskukatla ilgilenen bilim dalına Nümizmatik denir. Hızla yayılan sikkeler ticaretin ve ekonominin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Devletler, artan ihtiyaçları ve ekonominin gelişmesiyle birlikte sikke bastırılmışlardır. Selçuklular da Emeviler, Abbasiler gibi sikke bastırılmıştır. Bastırdıkları sikkeler de Abbasi Devleti'nin, Bizans Devleti'nin etkileri görülmüştür. Zamanla sınırların genişlemesiyle ve ekonominin güçlenmesiyle birlikte özgün sikkeler bastırılmışlardır. Sikkeler, ait oldukları devletlerin siyasi, ekonomik, kültürel vb. yönlerini yansıtmıştır. Yazılı kaynaklarda bulamadığımız bilgileri sikkelerde bulmamız mümkündür. Tarih yazıcılığına katkısı büyüktür. Ana kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Meskukat, Nümizmatik, Selçuklu sikkeleri, Tarih yazıcılığı

ABSTRACT

The knowledge of the lawyer covering the entire coin dates back to very old times. The branch of science that deals with the professional is called Numismatic. Rapidly spreading coins have become an indispensable element of trade and the economy. States have minted coins with increasing needs and the development of the economy. Seljuks also printed coins like Umayyads and Abbasids. The effects of the coins of the Abbasid State and the Byzantine State were observed. Over time, with the expansion of the borders and the strengthening of the economy, they printed original coins. Coins, political, economic, cultural, etc. of the states to which they belong. reflected aspects. It is possible to find information in coins that we cannot find in written sources. It has a great contribution to historiography. It is the main source.

Keywords: Meskukat, Numismatic, Seljuk coins, Historiography

1. GİRİŞ

Meskukat (sikke), yani nümizmatik ilmi bizim için çok önemlidir. Nümizmatik sikkenin her türlüyle ilgilenmektedir. Sikkeler tarihin her çağında önemini korumuş gerek siyasi gerek iktisadi alanda güç unsuru haline gelmiştir. Biz bu çalışmamızda meskukat ilminden, buna bağlı olarak genel anlamda paradan, asıl konum olan Selçuklularda sikkeden, meskukat ilminin tarih yazıcılığına katkısından bahsedeceğiz. Tabi bunlardan bahsederken öncelikle Takvim-i Meskukat-ı Selçukiye kitabının yazarı olan ilk Türk nümizmatlarından İsmail Galib'in hayatına da değinerek, diğer konulara geçeceğiz.

Sadrzâzâdâ Ethem Paşa'nın oğlu olan İsmail Galip 11 Kasım 1847 yılında İstanbul'da doğmuştur¹. Fransızca bilen İsmail Galip, rüştiyede okumuş ve katiplik yapmıştır. İsmail Galip'in yapmış olduğu memuriyetler ile ilgili pek fazla bilgi yoktur. Girit vali müşavirliği yapmış, ayrıca Şuray-ı Devlet üyeliği vardır². İlk Türk nümizmatlarından olan İsmail Galip³ oluşturduğu meskukat koleksiyonlarıyla birçok konuyu aydınlığa kavuşturmuştur. Oluşturduğu meskukat koleksiyonlarında ve araştırmalarında Osmanlı dönemi sikkelerini değil daha eski dönemlere ait olan sikkeleri de içine almıştır. Vefatından sonra koleksiyonları Darphane-i Amire için satın alınmıştır⁴. Dört tane eseri vardır⁵. Bunlar; "Yeni Mikyaslara Dair Risale." Bu eserinde

* Bu Makale Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

¹ Atom Damalı, *A'dan Z'ye Osmanlı Nümizmatik El Kitabı*, Acar Basım, İstanbul 2014, s.105

² Kemal Göde, *Halil Eldem ve Kayseri Şehri*, Kültür Yayınları, Kayseri 2011, s.7

³ Mahmut Kıyıcı, *Ispartalı ve Isparta'ya Hizmet Etmış Büyük Adamlar*, Göltaş Kültür Yayınları, Isparta, s.156

⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, "İsmail Galib", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.23, İstanbul 2001, s.100-101

yeni ölçü birimleri anlatılmıştır. Bir diğer eseri de “*Takvim-i Meskukat-ı Osmaniyye*”dir. Bu eserde Osmanlı Devleti’nin Sultan Abdülaziz’e kadar olan bütün sikkelerini, bazı padişaha ait mühürler, Osmanlı Devleti’ne ait madalyalar hakkında bilgi verilmiştir. Bir başka eseri de “*Takvim-i Meskukat-i Selçukiye*”dir. Bu eserde ise Selçuklular’ın darp ettikleri sikkeler hakkında bilgi verilmiştir. Son eseri ise “*Müze-i Hümayun Meskukat-ı İslamiyye Kısmından Meskukat-ı Türkmaniyye Kataloğu*”dur. Bu eserde ise Doğu Anadolu Türkmen beylerinin darp ettikleri sikkeler hakkında bilgi verilmiştir⁶.

Sözlük anlamı üzerine damga vurulmuş anlamına gelen, meskukun çoğulu olan meskukat, madeni paraları ve sikkeyi ifade etmektedir. Sikke ve madeni paraların bütünü olan meskukat, çok geniş alana yayılmaktadır. Meskukat alanıyla ilgilenen bilim dalına da nümizmatik denir. Nümizmatik, paraların tanınmasında etkilidir. Eski Yunan’da kanun anlamına gelen nümizmatik nomostan türetilen Eski Yunanca nomisma/noummos ve latince nummus sikke anlamına gelmekteydi. Ayrıca nümizmatikle uğraşanlara nümismat denir⁷. Nümizmatik sikkenin her türüyle uğraşmaktadır⁸. Nümismatik bilimi; “*madeni paraların (sikkelerin) tarihsel geçmişi, taşıdıkları özellikler, basım teknikleri, basıldıkları madenlerin özelliği, üzerlerinde bulunan yazı ve figürlerin analizi, paranın basıldığı dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısının araştırılması gibi çok değişik konuları kendisine ana konu olarak seçmiştir.*”⁹

Meskukatın bilim dalı olarak kabul edilmesinde etken olan bazı durumlar vardır. Bildiğimiz üzere geçmişten bugüne kadar birçok medeniyet ve toplumlar oluşmuştur. Bu toplumların, kültürlerinin bilinmeyen özelliklerini öğrenmemizde meskukat ilmi katkı sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki meskukat bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Sikkeler toplanarak koleksiyon haline getirilmiştir. Sikkelerin koleksiyon haline getirilmesinde farklı sebepler vardır. Sikkelerin üzerindeki ifadeler, resimler birçok şeyi ifade etmektedir. Bu resimlerle, ifadelerle geçmişe dair izler bulunabilir. Meskukatın asıl alanı olan sikke ile para arasında belli başlı farklar vardır. Alışverişte veya ticarete paranın yerine ürünler, hayvan veya başka eşyalar kullanılabilirdi. Fakat sikke bu ikiliğe son vererek hızla yayılmıştır. Altın, bakır, gümüş şeklinde basılan sikke ticaretin sembolü haline gelmiştir. Aslında sikke üç ayrı kökene ayrılmıştır. Bu kökenleri şöyle sıralayabiliriz; Batı Anadolu-Eski Yunan, Çin ve Hint sikkeleridir¹⁰.

Aslında İlkçağda paraya pek fazla ihtiyaç duyulmamıştır. O dönemde paradan çok ticarete değiş-tokuş (takas) yapılmıştır. Daha sonra sikke, Lidyalılar tarafından icat edilerek hızla yayılmıştır. Sikkenin icadı her ne kadar Lydia Krallığına mal edilse de, ona kimlik ve kullanım alışkanlığı kazandıran Batı Anadolu’daki Ionia bölgesi kentleriydi¹¹. İlk gümüş sikkeler İtalya’da basılırken, Batı Anadolu’da altın ve gümüş sikkeler varlığını göstermiştir. Roma İmparatorluğu kurulduktan 450 yıl sonra sikke bastırılmıştır. Bizans Devleti’nde ise sikke çeşitliliği çok fazladır. Altın, gümüş, bakır ve elektron sikkeler basılmışlardır¹². İ.Ö. VI. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu’daki elektron sikkelerin yerini gümüş sikkeler almaya başlamıştır. Fakat bazı kentler bu dönemde elektron sikke basımını devam ettirmişlerdir¹³.

İslamiyet’in ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan devletler sikke kullanmaya başlamıştı. Hz. Muhammed, Halife Ömer zamanında Kisrevi (İran) sikkeleri ve Bizans, Roma sikkeleri kullanılmıştır. Bizans taklidi sikkeler Batı’da, Sasani taklidi sikkeler Doğu’da yer almıştır¹⁴. Bu sikke gelişimini Emevi Devleti devam ettirerek Bizans Devleti’nin sikkelerine benzer sikkeler bastırılmıştır¹⁵. İlk İslami sikkeleri Emevi Devleti halifesi Muaviye b. Ebu Sufyan zamanında darp edilmiştir¹⁶. Daha sonra Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan kendi adına sikke bastırarak Bizans sikkelerinin etkinliğini kırmıştır. Sikkenin bir yüzüne “*kulhuvallahu ehad*” diğer yüzüne “*La ilahe illallah*” yazılmıştır. Bu da şunu gösteriyor ki, İslami tarzda

⁵ Kıyıcı, *Ispartalı ve Isparta’ya Hizmet Etmış Büyük Adamlar*, s.156

⁶ Şakiroğlu, “İsmail Galib”, s.100-101

⁷ Oğuz Tekin, “Meskukat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004 s.317

⁸ Stefan Karwiese, *Antik Nümizmatik Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.12

⁹ Melisa Engineri, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinin Seramik Yüzeve Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2015, s.5

¹⁰ Tekin, “Meskukat”, s.317

¹¹ Süleyman Yükcü, Seçkin Gönen, “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.7, Ocak 2014, s.29

¹² Mustafa Polat, *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan XII. ve XV. Yüzyıllara Ait Beylikler Dönemi Sikkeleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, s.86

¹³ Metehan Coşkun, *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri (16. Yy- 20. Yy)*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s.6

¹⁴ Oğuz Tekin, “Sikke”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.37, İstanbul 2009, s.181

¹⁵ Halit Erkiletoğlu, Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996, s.20

¹⁶ Tekin, “Sikke”, s.181

sikkelerin basımına önem verilmiştir¹⁷. Abbasiler, Emevilerin darp şeklini küçük değişikliklerle devam ettirmişlerdir. Emevi sikkeleriyle benzerlik gösteren Abbasi sikkelerinde arka yüzdeki yazı kuşağı kısa tutulmuş ve sadece “*Muhammeden Resulullah*” yazısı yer almıştır¹⁸. 1040 yılında Gazneliler ile yaptığı mücadeleyi kazanan Selçuklular Türk-İslam dünyasında büyük bir ses uyandırmıştır¹⁹. Geniş bir coğrafyaya yayılan Selçuklular ekonomik güç elde edebilmek için sikke bastırmışlardır. Selçuklular adeta sikkeyi gücün sembolü haline getirmeye çalışmışlardır. Selçuklular’da ilk sikkeyi, Tuğrul Bey Nişabur’da bastırmıştır.²⁰ Aynı şekilde Alpaslan kendi adına Herat’ta sikke bastırmıştır. (Resim 1) Alpaslan’ın oğlu Celal’d-İ Din Ebul Feth Melikşah da sikke bastırmıştır. Sikkelerinde Abbasi Devleti’nin etkileri vardır. Hatta Melikşah’ın sikkesinde Abbasi halifesinin adı yer almıştır²¹. Bundan sonra basılan sikkelerde hemen hemen aynı özellikler görülmüştür. Fakat Büyük Selçuklu sultanı Sancar’ın sikkelerindeki unvanlar Türkçe’dir²². Demek ki zamanla Büyük Selçuklu Devleti sikkelerinde özgünlüğe kavuşulmuştur.

Resim 1: Alpaslan adına Herat’ta basılan sikke (İbrahim Kafesoğlu, “Alpaslan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1989, s.526)

Anadolu Selçuklu Devleti kurucusu olan Süleyman Şah’ın sikkelerine rastlamamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı olan I. Mesud’un sikkesi günümüze ulaşan en eski sikkedir. (Resim 2) Bu dönem Selçuklu sikkeleri Bizans’tan etkilenmiştir. I. Mesud’un sikkelerinde ön yüzünde Bizans İmparatoru I. Alexius Comnenus’un paralarındaki portreye benzeyen bir portre, arka yüzünde ise; “*Essultan el-muazzam, Mesud bin Kılıçarslan*”²³ yazılıdır. Aslında Selçuklu sikkelerinde Bizans’ın etkisinin olması Selçuklu sikkelerinin etkinliğini kırmıştır. I. Mesud’un sikkelerinin basım tarihi ve darp yeri belli değildir²⁴.

Resim 2: I. Mesud’un sikkesi. (Faruk Sümer, “I. Mesud”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s.340)

¹⁷ Polat, *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan XII. Ve XV. Yüzyıllara Ait Beylikler Dönemi Sikkeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), s.7

¹⁸ Coşkun, *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri (16. Yy- 20. Yy)*, s.8

¹⁹ Selçuklular’ın Nadir Paralarından Bazıları ve Cimri’nin Sikkeleri, Nümismatik Yayınları, İstanbul 1972, s.3

²⁰ Kenan Çetin, “İran’dan Anadolu’ya Selçuklu Paraları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.29, 2006, s.183

²¹ Erkiiletlioğlu, Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, s.21

²² Çetin, “İran’dan Anadolu’ya Selçuklu Paraları” s.183

²³ Yaşar Bedirhan, “Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.19, 2014, s.310

²⁴ Şevket Nezih Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.131

Ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştıran II. Kılıçarslan zamanında ilk gümüş dirhem ve altın dinar basılmıştır. (Resim 3) Oğullarından bazılarının sikkesi yokken, bazıları da kendi adına bakır ve gümüş sikke bastırmıştır²⁵.

Resim 3: II. Kılıçarslan'a ait gümüş dirhem. (Abdülkerim Özyayın, "II. Kılıçarslan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s.340)

II. Kılıçarslan'dan sonra başa geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ticarete önemli adımlar atmıştır. Liman kenti olan Antalya'yı fethederek ekonomiyi geliştirmiştir. Ekonominin gelişmesine bağlı olarak dirhemler bastırmıştır. (Resim 4) Bu dönemde Avrupa ile ilk defa ticari anlaşmalar yapılmıştır. I. Keyhüsrev'in Malatya'da darp ettiği sikkeler mevcuttur.²⁶ (Resim 5)

Resim 4: I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait sikke. (Sezai Arık, *Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018, s.43)

Resim 5: I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Malatya'da basılan sikkelerinden bir tanesi. (Gültekin Teoman, "Malatya'da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2016, s.55)

²⁵ Halil İnalçık, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, Ankara 2011, s.95

²⁶ Betül Teoman, Gültekin Teoman, "Malatya'da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2016, s.55

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en büyük oğlu olan I. İzzeddin Keykavus'un sikkelerinde eski yöntemler bırakılmıştır. Bu eski yöntemlerin yerini farklı resimler almıştır. Bu yeni yöntemler bundan sonra basılacak sikkelere örnek olmuştur²⁷. Bu yeni yöntemler Anadolu Selçuklu sikkelerinin özgünlüğünü göstermektedir. II. Süleymanşah bakır sikkelerde bir ilki gerçekleştirerek, sikkenin ön yüzünde iç dairenin ortasında süvari tasviri yaptırmıştır²⁸. (Resim 6)

Resim 6: II. Süleymanşah'a ait sikke. (Selim Özyayın, "II. Kılıçarslan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.25, Ankara 2002, s.106)

Selçuklulara en parlak dönemi yaşatan I. Alaeddin Keykubad en fazla dinar bastıran hükümdar olmuştur. 11 ayrı tip dinarı vardır²⁹. Altın sikkesi olduğu kadar, (Resim 7) gümüş sikkeleri de bulunmaktadır. (Resim 8). Bu dönemde paranın bolluğu Türkiye Selçuklu Devleti ekonomisinin ne kadar güçlü ve gelişmiş olduğunun en önemli göstergesidir³⁰.

Alaeddin Keykubad daha melikliği döneminde sikke bastırmıştır. Birçok devleti itaati altına alarak kendi adına sikke bastırmıştır. Ermeni Kralı Hetum'la yaptığı sefer sonucunda anlaşma yapmış ve kendi adına sikke bastırmıştır. Aynı şekilde Hasankeyf Artukluları ve Amid Artukluları ve Mardin Artukluları'nı kendine tabii kılmış ve kendi adına sikke bastırmıştır³¹. Alaeddin Keykubad'ın meliklik döneminde sikke bastırması ekonomisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem Anadolu'da hem de yabancı devletlerde (Ermeniler) Selçuklu parasının hakim olması Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve siyasi üstünlüğünü göstermektedir.

Resim 7: I. Alaeddin Keykubad dönemine ait altın sikke (Faruk Sümer, "I. Alaeddin Keykubad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.25, Ankara, 2002, s.358)

²⁷ Erkiletlioğlu, Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, s.86

²⁸ Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, s.136

²⁹ İnalçık, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, s.96

³⁰ Günnur Aydoğdu, *Kahramanmaraş Müzesi'ndeki İslam Dönem Sikkeleri (Osmanlı Dönemine Kadar)*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, s.326

³¹ Halil Erkiletlioğlu, "Sultan I. Alaeddin Keykubad Adına, Metbu Meliklerce Bastırılan Müşterek Sikkeler", *Selçuk Dergisi*, S.3, Haziran, 1988

Resim 8: I. Alaeddin Keykubad dönemine ait gümüş sikke (Melisa Engineri, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinin Seramik Yüze Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, s.39)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerinde arslan ve güneşle yapılan bezemeler dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Sivas'ta basılan kufi yazılı sikkelerin yanı sıra Konya'da basılan sikkelerin üzerinde "Zillullahi fi'l alem" unvanıyla kesim lakabı yazılmıştır. Bu Selçuklu sikkelerinde ilktir³².

II. Mesud döneminde de çok sayıda bakır sikke basılmıştır. Bu sikkelerde genellikle insan başı, insan yüzlü güneş, çift başlı kartal motifleri yer almıştır. İktidarı kısa süren IV. Kılıçarslan zamanında da sikke basılmıştır³³. III. Alae'd-Din Keykubad sikkelerinin kompozisyonları kare bordür ile çevrilidir ve bordürlerin bir kısmı yıldız seklindedir. Sikkenin bir yüzünde arslanlı süvari betimi diğer yüzünde "Es Sultan ül Azam Ala'ed-dünya ved- din Ebu el Feth Keykubad bin Feramuz" ifadesi yer alır³⁴.

Büyük Selçuklu sikkelerinin genel özelliklerine değinecek olursak; genellikle sikkelerde Kelime-i Tevhid, halife adı, sikkenin basım yeri ve tarihi, ok ve yay işaretleri, Kuran'dan bir ayet bulunmaktadır³⁵. Sikkelerde ok ve yay işaretlerinin kullanılması Selçuklu kültür medeniyetinin bozulmadığını, özgünlüğünü koruduğunu göstermektedir.

Anadolu Selçuklu sikkelerinde yine o dönemin halifesine ait unvanlar vardır. Dirhemlerinde güneş kursu motifi, yıldız, üçlü benek, içi boş benek, yaprak motifi süslemeler de yer almıştır. Ayrıca bazı bakır sikkeler de süvari tasvirleri de yer almıştır³⁶. Süvari tasvirleri avcılık ile ilgili olan tasvirlerde güç unsuru olarak kullanılmıştır. Bu tasvirler kullanılırken ok ve yay da gösterilerek güç unsuru pekiştirilmiştir. Muhtemelen bu tasvirlerde ok ve yayı tutan kişi hükümdardır. Sikkelerde insan yüzlü güneş ve çift başlı aslan motifleri kullanılmıştır. Bu motife Şir-i Hurşid de denir. Şir-i Hurşid motifinin kullanılması Sasanilerden etkilendiğini göstermektedir. Yıldız motiflerinin kullanılması Eski İran geleneğine dayanmakta gök cisimleriyle bağdaştırılmaktadır³⁷. Anadolu Selçuklu sikkeleri birçok darphanede basılmıştır. Bu darphaneler şunlardır: Konya, Sivas, Malatya, Kayseri, Erzincan, Erzurum, Antalya, Burdur, Milas, Alaiye, Beyşehir, Tokat, Sinop, Samsun, Gümüşpazar, Develi, Bayburt, Kastamonu, Samasur, Gümüşhane'dir³⁸.

Anadolu Selçuklu sikkeleri ile Büyük Selçuklu sikkeleri arasında farklar vardır. Anadolu Selçuklu sikkelerinde basım tarihleri, yerleri dış çerçeveye yazılmıştır. Anadolu Selçuklu sikke çeşitlerinde bakır sikke mevcut iken, Büyük Selçuklu sikkelerinde bakır sikke yoktur. Anadolu Selçuklu sikke motiflerinde daha çok güneş ve aslan motifi yer alırken, Büyük Selçuklu sikkelerinde ok ve yay motifi yer almaktadır. Ok ve yay motifinin kullanılması gelenekten dolayıdır.

Anadolu'nun Moğol hakimiyetine girmesinden sonra Anadolu Selçuklu ekonomisi zarar görmüştür. İktâ sistemi bozulmuştur. İktâ sisteminin bozulması ekonomiyi iyice sarsmıştır. Moğol hakimiyeti Anadolu'yu iyice sararken "Tevâif-i Mülûk" adı verilen küçük devletçiklerin kurulması Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu devletçikler kendi adına sikke bastırılmışlardır. Bastırdıkları sikke Anadolu Selçuklu sikkelerine benzemektedir. Bu sebeplerden dolayıdır ki Anadolu Selçuklu hakimiyeti son bulmuştu³⁹.

³² Mustafa Kemal Şahin, "Aydın Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.1 2006, s.129

³³ İnalçık, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, s.100

³⁴ Şahin, "Aydın Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", s.130

³⁵ Çetin, "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları", s.186

³⁶ Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, s.132,133,134,135

³⁷ Erkiiletlioğlu, Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri* s.23,24,25

³⁸ İnalçık, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, s.100,101,102

³⁹ Çetin, "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları", s.192,193

Meskkukat ilmi, yani sikkeler Selçuklu siyasi tarihine ana kaynak olmuştur. Zaten genel olarak para hem siyasi hem iktisadi anlamda tarihçilerin yararlandığı kaynakların başında gelmektedir⁴⁰. Sikkeler devletlerin, hükümdarların kimliğini yansıtır, ait olduğu devletlerin siyasi ve ekonomik özelliklerinin yanında kültürlerini, dini inanışlarını, sanat özelliklerini, coğrafi konumunu öğrenmemizde etkili olmuştur. Yazılı kaynaklarda bulunamayan bu özellikler sikkelerde bulunmuştur⁴¹. Şöyle belirtmeliyim ki, sikkelerin ana kaynak olması nümizmatik kaynakların bizim için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu konuda çarpıcı bir örnek verecek olursak Çağrı Bey'in ölüm tarihine değinebiliriz.

Selçuklu Sultanı Çağrı Bey'in ölüm tarihi hakkında birden fazla görüş ayrılığı vardır. Kaynaklar hicri 450, 451, 452, 453 yıllarını göstermiştir. Ayrıca bazı tarihçiler Çağrı Bey'in ölüm tarihini 451, diye kabul ederken, bazıları ise 452 olarak kabul etmiştir. Bu görüş ayrılıklarına son vermek adına ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Ölüm tarihinin tam olarak belirlenebilmesi için daha sağlam veriler gerekmektedir. Bu verilen başında nümizmatik kaynaklar gelmiştir. Çağrı Bey'in oğlu olan Kavur kendi adına bastırıldığı sikkelerde babasının unvanına “*Meliku'l Mulûk*” olarak yer vermiştir. Sikkelerde bu unvanın kullanılması 451 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren kullanılmaması Çağrı Bey'in ölüm tarihini netleştirmiştir⁴².

Tuğrul Bey'in Nişabur'a kaç yılında girdikleri hakkında da bazı çelişkiler bulunmaktadır. Bu çelişkilere son noktayı nümizmatik ilmi koymuştur. Kaynaklar hicri 429'u gösterse de o dönem için elde edilen sikkelerdeki tarih hicri 428'i göstermektedir. Yani bu demek oluyor ki Tuğru Bey Nişabur'a ilk defa hicri 428 yılında girmiştir⁴³. Nümizmatik ilminin önemini burada bir kez daha anlıyoruz. Nümizmatik ilmi, bir başka konuya da ışık tutmuştur. II. Rükneddin Süleymanşah'ın tahta çıkış tarihi hakkında bazı belirsizlikler vardır. Bu belirsizlikler sikkeler ışığında aydınlatılmıştır. Bazı tarihçiler Süleymanşah'ın tahta çıkış tarihini H. 7 Zilkade 592 olarak göstermiştir. Fakat o dönemin sikkeleri incelendiğinde böyle bir şeyin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bazı kaynaklarda Süleymanşah'ın o dönemde melik olduğu yazılırken, bazı kaynaklarda da o dönemlere ait farklı sultanlara ait sikkeler olduğu tespit edilmiştir. I. Keyhüsrev'in sultanlığını kabul etmeyen kardeşleri kendi adına sikke bastırmışlardır. Melikşah H. 593'de Kayseri'yi fethetmiştir. H. 594'de Keyhüsrev'in ölmesiyle başa geçmiştir. Süleymanşah H. 596'da Ermenileri mağlup etmesiyle sultanlığı resmen tanınmıştır. H. 596 tarihli sikkesi de vardır⁴⁴. Yani bu bilgilere bakılırsa II. Süleymanşah'ın H. 7 Zilkade 592'de tahta çıkmış olması mümkün değildir.

Nümizmatik ilmi Selçuklu tarihinde bir başka konuya da ışık tutmuş ve tarih yazıcılığına katkı sağlamıştır. Sahte Selçuklu Sultanı Cimri'nin tahta çıkması konusu tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edilmesini fırsat bilen Karamanoğlu Mehmet Bey, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia ederek Cimri'yi tahta çıkarmış ve tahta çıkar çıkmaz Sivavuş adını verdiği sikkeyi 675 yılında bastırmıştır. Fakat bazı tarihçiler Cimri'nin tahta çıkış tarihini farklı göstermiştir. İbni Bibi 676, Tevarih Ali Selçuk 17 Muharrem 678, Halil Eldem ve Hayrullah Efendi Tarihi'nde 676 senesi Cimri'nin tahta çıkış tarihi gösterilmiştir. Fakat Cimri'nin sikkelerine baktığımızda sikkenin üzerindeki ifadeler ve tarih dikkate alınarak hadisenin 675 yılında olduğunu gösterir⁴⁵. Yani sikkelerdeki yazılar, tarihler, işlenen motifler bir kez daha tarih yazıcılığına katkıda bulunmuştur.

Daha önce de belirttiğim gibi I. Alaeddin Keykubad meliklik döneminde birçok devleti kendine tabii etmiştir. Mardin Artuklularının tabiiyeti hakkında belirsizlikler yaşanmıştır. Yine bu belirsizliklere o döneme ait sikkeler son vermiş, netlik kazandırmıştır. Mardin Artuklularının H/626-M/1229 yılında Selçuklulara tabii olmasından sonra 1235 ve 1237 yıllarında Alaeddin Keykubad adına sikke bastırmışlardır. Yani Artuk Arslan hem Melik Kamil'in hem de Selçuklu himayesindedir. Daha sonra Melik Kamil'in Urfa ve Harran'ı tahrip etmesi Artuklu bağlılığını zedelemiştir. Alaeddin Keykubad'dan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev Amid ve Nusaybin'i tekrar Artuk Arslan'a ikta etmiştir. Artuk Arslan uzun süre Mardin tahtında oturmuş H/636 M/1238-1239 yılında ölmüştür. Fakat bazı tarihçiler bu döneme ait başka sikkelerden bahsetmiştir. İbrahim Cevriye Artuk'un İslami sikkeler kataloğunda Keyhüsrev'in H/636 tarihli sikkesinden bahsetmiştir. Yukarıdaki bilgilerden de anladığımız üzere o tarihte basılan sikkeler göz önünde bulundurulduğunda Alaeddin Keykubad'ın o dönemde ölmediğini anlıyoruz. Yani Keyhüsrev'in

⁴⁰ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kebbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s.13

⁴¹ Gündegül Parlar, “Ortaçağ Figürlü Sikkelerin Taşındığı Anlamlara Bir Bakış”, *TÜBA-KED*, S.13, 2015, s.11

⁴² Osman G. Özgüdenli, “Selçuklu Paraların Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.12, s. 157,158,159,160

⁴³ Ergin Ayan, “Büyük Selçuklu Devleti 'nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c.3, S.5, 2012, s.21

⁴⁴ Kamil Eron, “Sikkeler Işığında Süleymanşah'ın Gerçek Tahta Çıkış Tarihi”

⁴⁵ İbrahim Artuk, “Sahte Selçuklu Sultanı Cimri”, *Tarih Dergisi*, S.13, s.152,153,154,155

H/636 tarihli sikkesine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Yine İsmail Galib'in Meskukat-ı Türkmaniyye Kataloğu'nda bahsedilen Artuk Arslan'a ait H/637 tarihli sikkeye de şüpheyle yaklaşılmalıdır. Çünkü yine o dönemin sikkelerini göz önüne alırsak Artuk Arslan'ın o tarihte ölmüş olduğunu anlıyoruz⁴⁶.

Sikkelere işlenen motiflerde de o döneme ait izlere ya da genel yaşantılarına ya da kültürlerine ait izlere rastlarız. Selçuklu sikkelerinin üzerinde Allah'ın varlığını ve birliğini ifade eden yazıların olması, dininin İslam olduğunu göstermektedir. Dini inançlarını nümizmatik kaynaklara dökmüşlerdir⁴⁷. Genel olarak sikkelerin üzerindeki bu yazılar sayesinde hangi dini inançlara mensup oldukları anlaşılmıştır. Yine sikkeler de kullanılan at üzerinde süvari figürü de o dönemin kültürünü yansıtmıştır. Av, avlanmak, savaşmak Türkler'in geleneklerindedir. Sikkelere bu motifleri işleyerek geleneklerini yansıtmışlardır. Yine süvari tasvirinin üzerindeki kıyafetler o dönemin giyim kuşamını yansıtmıştır. Gücün sembolü olarak kabul edilen at, sikkelere işlenirken dinle de bağdaştırılmıştır. Şamanist ve Eski Türk dinlerine bağdaştırılmıştır. Yani işlenen bu motif din hakkında bize bilgi vermiştir⁴⁸.

Yine kullanılan bazı motiflerde o dönemin astrolojisiyle ilgili bilgiler edinilmiştir. Motifler astrolojiyle bağdaştırılmıştır. Mesela Şir ü Hurşid motifi gezegen burç ilişkisiyle değerlendirilmiştir. Şir ü Hurşid motifi incelendiğinde astroloji daha açık bir şekilde anlaşılmıştır. Şir ü Hurşid motifinin yani güneş ve aslanın, astroloji içerikli motif olan yıldızla kullanılması Selçukluların astrolojiye önem verdiğini göstermiştir⁴⁹.

Meskukat yalnızca Selçuklu tarihine değil, başka devletlerin de tarihine ışık tutmuştur. Buna örnek verecek olursak, Altınorda Devleti'nden bahsetmemiz gerekir. Altınorda Devleti'nin bastırılmış olduğu sikkeler, sikkelerde kullanılan unvanlar o dönemin kültürel özelliklerini yansıtmıştır. Altınorda sikkelerinde kullanılan unvanlar o dönemin dinini yansıtmıştır. İslamlaşmış bir bölgede kurulan Altınorda Devleti, bu bölgeden etkilenmiş ve sikkelerine de yansımıştır. Kaynaklarda Müslüman olduğuna dair bilgi verilmemesine rağmen sikkelerinde Abbasi Halifesi'nin adını kullanması Türk-İslam geleneğine uyduğunun göstergesidir. Yine sikkelerde Kuran-ı Kerim'den ayetler olması İslam dinini benimsediklerinin göstergesidir. Ayrıca o dönemde sık sık kullanılan unvanları paralardan yola çıkarak anlayabiliriz. Yine İslamlaşma sürecinin hızlanmasıyla birlikte sikkelerde kullanılan ifadeler de İslamı yansıtmıştır. Tokta Han'ın bastırıldığı paralarda İslami unvanlar artmış, "*dinin yayılmasına yardım eden*" anlamına gelen "*Gıyaseddin*" unvanı kullanılmıştır. "*Gıyaseddin Tokta Han*" şeklinde yazılanlar da vardır. Tokta Han'ın sikkelerinde "*sultan*" yerine "*Tokta bek*" unvanı kullanılmıştır. Mengü Timur paralarında "*el-adil*" unvanının kullanılması o dönemde sıklıkla kullanıldığı incelenen paralardan anlaşılmıştır. Yine Mengü Timur'un paralarında "*Han*" yerine "*Kağan*" unvanının kullanılması bağımsızlığını ilan ettiğinin göstergesidir⁵⁰. Yani sikkelerde kullanılan ifadelerde ait olduğu devletin siyasi durumunu da anlayabiliyoruz.

Şunu anlıyoruz ki, nümizmatik ilmi bizim için çok önemlidir. Ana kaynak niteliğinde olan sikkeler basıldıkları döneme ait izleri yansıtmıştır.

2. SONUÇ

Sikke ve madeni paraların bütünü olan meskukat ilmi çok eskilere dayanmaktadır. Meskukat ile ilgilenen bilim dalına nümizmatik, meskukat ile ilgilenen kişilere de nümizmat denir. İlk Türk nümizmatlarından olan İsmail Galib, nümizmatik bilimine çok fazla katkı sağlamıştır. Topladığı meskukat koleksiyonlarıyla katkıları halen devam etmektedir.

Ekonomik gücün simgesi olan sikke, artan ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Takas usulünün yerini alan sikke, hızla yayılmaya başlamıştır. Batı Anadolu'da hızla yayılan sikke İslam Devletleri'nde de yerini almıştır. Hz. Muhammed döneminde, Emeviler döneminde de sikkeler kullanılmıştır. Hızla büyüyen Selçuklular da doğan ihtiyaçlar sonucunda ve ekonomik bağımsızlık elde etmek için sikke bastırılmışlardır. Büyük Selçuklu sikkelerinde Abbasi Devleti'nin etkileri görülürken, Anadolu Selçuklu sikkelerinde

⁴⁶ Erkiletoğlu, "Sultan I. Alaeddin Keykubad Adına, Metbu Meliklerce Bastırılan Müşterek Sikkeler", s.95

⁴⁷ Ömer Soner Hütkan, "X-XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam" (Nümizmatik Veriler ve İslam Kaynaklarına Göre) s.1622

⁴⁸ Gündegül Parlar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler, *Gazi Üniversitesi Arkeoloji ve Snat Tarihi Bölümü*, Ankara, 1999, s.125,126

⁴⁹ Hayrunnisa Turan, "Şir ü Hurşid Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", *Ukuslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.51, 2017, s.450

⁵⁰ Ekrem Kalan, "Nümizmatik Materyallere Göre İslamlaşma Sürecinde Altınorda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvanlar (1227-1357)", *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, S.33

Bizans Devleti'nin etkisini görülmüştür. I. Mesud'un sikkesi bunun en iyi örneğidir. Ayrıca I. Mesud'un sikkesi günümüze ulaşan en eski sikke örneğidir. Devletin büyümesine bağlı olarak ekonomik gücün de artmasıyla zamanla özgün ve çok çeşitli sikkeler basılmıştır. Buna örnek verecek olursak, II. Kılıçarslan döneminde ilk altın sikke basılmıştır. I. Alaeddin Keykubad ekonomik gücün de refahta olmasına bağlı olarak 11 çeşit sikke bastırmıştır. Ekonominin en parlak olduğu dönemdir. Zamanla iç meselelerin artması, Moğollar gibi dış baskıların oluşmasıyla Selçuklular zayıflamaya başlamış, bu zayıflama ekonomiyi kötü etkilemiştir. Ekonominin de bozulmasıyla sikkelerin etkinliği giderek kısırlanmıştır.

Sikkelerde ekonomik gücün yanı sıra tarihsel bir güç de vardır. Ait oldukları devletlerin siyasi, ekonomik, kültürel özelliklerini yansıtır. Yani ana kaynak niteliğindedirler. Tarih yazıncılığına büyük katkıları olmuştur. Yazılı kaynaklarda bulamadığımız özellikleri sikkelerde bulmamız mümkündür. Ayrıca sikkelere işlenen motifler o dönemin özelliklerini birebir yansıtmıştır. Motiflerle o döneme ait giyim, kuşam, din, astroloji ile ilgili mesajlar vermiştir. Yani sikkeler birinci kaynak konumundadır.

KAYNAKÇA

Arık, Sezai (2018). *Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Artuk, İbrahim (2011). Sahte Selçuklu Sultanı Cimri. *Tarih Dergisi*, 9 (13) , 151-160. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9587/119640>.

Ayan, Ergin (2012). *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr> Cilt: 3 Sayı: 5 Haziran.

Aydoğdu, Günnur (2012). *Kahramanmaraş Müzesi'ndeki İslam Dönem Sikkeleri (Osmanlı Dönemine Kadar)*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Aykut, Şevket Nezihi (2000). *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Bedirhan, Yaşar (2014). "Türkiye Selçukluları'nda Para ve Devletin Para Politikası", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül 2014 September. Yıl 7, Sayı XIX, ss. 307-327. Year 7, Issue XIX, pp.307-327.DOI No:http://dx.doi.org/10.14225/Joh604i*.

Coşkun, Metehan., *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri (16. Yy-20. Yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018

Çetin, Kenan (2006). "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 29 Erzurum, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı*.

Damalı, Atom (2014). *A'dan Z'ye Osmanlı Nümismatik El Kitabı*, Acar Basım, İstanbul.

Engineri, M. (2015). *Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinin Seramik Yüzeyle Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Erkiletoğlu, Halil – Güler Oguz (1996). *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

Eron, Kamil (2009). *Sikkeler Işığında Süleymanşah'ın Gerçek Tahta Çıkış Tarihi*, İzmir.

Göde, Kemal (2011). *Halil Eldem ve Kayseri Şehri*, Kültür Yayınları, Kayseri.

Hünkan, Ömer Soner (2007). "X-XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam (Nümismatik Veriler ve İslam Kaynaklarına Göre)", 38. ICANAS, Ankara, 10-15 Eylül, Baskı: Ankara ADTYK.

İnalçık, Halil (2011). *Anadolu'da Paranın Tarihi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim (1989). "Alpaslan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul.

Kalan, Ekrem (2012). "Nümismatik Materyallere Göre İslamlaşma Sürecinde Altınorda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvanlar (1227-1357)", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2012, Sayı 33, ss. 23-34.

Karwiese, Stefan (2004). *Antik Nümismatiğe Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Kıyıcı, Mahmut (1998). *Ispartalı ve Isparta'ya Hizmet Etmış Büyük Adamlar*, Göltaş Kültür Yayınları, Isparta.

- Kütükoğlu, Mübahat (1998). *Tarih Araştırmalarında Usül*, Kebbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Özaydın, Abdülkerim (2002). “II. Kılıçarslan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.25, Ankara.
- Özgüdenli, Osman G. (2004). “Selçuklu Paraların Işığında Çağrı Bey’in Ölüm Tarihi”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi* Yıl 2004, Cilt 23, Sayı 35, ss. 155 – 170.
- Parlar, Gündegül (1999). *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, Gazi Üniversitesi Arkeoloji ve Snaat Tarihi Bölümü, Ankara.
- Parlar, Gündegül (2015). “Ortaçağ Figürlü Sikkelerin Taşıdığı Anlamlara Bir Bakış”, *TÜBA-KED*, Ankara, ss.9-25.
- Polat, Mustafa (2010). *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde Bulunan XII. Ve XV. Yüzyıllara Ait Beylikler Dönemi Sikkeleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Sümer, Faruk (2002). “I. Alaeddin Keykubad”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.25, Ankara.
- Sümer, Faruk (2004). “I. Mesud”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.29, Ankara.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (2001). “İsmail Galib”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.23, İstanbul.
- Tekin, Oğuz (2004). “Mesukat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.29, Ankara.
- Tekin, Oğuz (2009). “Sikke”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.37, İstanbul.
- Teoman, Gültekin (2016). “Malatya’da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, Yıl 2016, Cilt 5 , Sayı 1, ss. 49 – 67.
- Turan, Hayrunnisa (2017). “Şir ü Hurşid Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, *Ukuslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.51.
- Selçuklular’ın Nadir Paralarından Bazıları ve Cimri’nin Sikkeleri* (1972). Nümismatik Yayınları, İstanbul.
- Yükçü, Süleyman (2014). Gönen, Seçkin., “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.7, Ocak.